

Ekonomide 2015 Verileri: Durgunluktan Daralmaya...

Türkiye ekonomisinde 2012 yılından bu yana gördüğümüz durgunlaşma eğiliminin, 2015 yılının ortasına geldiğimiz bugünlerde derinleştiğini gözlemliyoruz. Fakat daha önemli bir gelişme var: 2015'in ilk dönemine ilişkin veriler, bölgemizdeki gelişmeler ve küresel ekonominin gidişatı, yakın geleceğe dönük daralma öngörüsünde bulunmamıza yol açıyor. Bilindiği gibi ekonomide daralma veya çok yavaş büyüme, durgunlaşmayla karşılaştırıldığında, politik sahnede ve toplumsal gelişmeler üzerinde daha şiddetli etkiler üretiyor.

2015'in ilk döneminde ekonomik büyümenin iki ana kaynağı olan dış talep (ihracat) ve iç talep ciddi bir düşüş gösterdi. Bu düşüşün kalıcı olacağına dair güçlü işaretler var.

- İhracat

TÜİK ve Türkiye İhracatçılar Birliği (TİM) verilerine göre, bu yıl Mayıs ayında ihracat, 2014'ün aynı ayına göre % 19 geriledi. Ocak-Mayıs 2015 döneminde ise gerileme % 8,3 oldu.

İhracatın gerilemesinin üç temel nedeninden bahsedebiliriz. Birincisi, Euro/dolar paritesi Euro'nun aleyhine gerilediği için dolar bazında hesaplanan ihracat rakamları olduğundan daha düşük gözüküyor. Fakat döviz dengesi (cari açık) açısından baktığımızda sonuç değişmiyor, çünkü ithalatın büyük bölümünü dolar üzerinden yapıyor.

İkinci neden, Avrupa pazarında kayda değer bir canlanma olmaması. Ayrıca Ortadoğu pazarının bir yandan iç savaşlar nedeniyle daralması; diğer yandan ise AKP'nin başarısız Ortadoğu politikası sonucunda Körfez ülkelerine geçiş güzergâhı olan Mısır'ın, Türkiye'nin mal sevkiyatına zorluk çıkarması. Özellikle İŞİD'in etkinliği yüzünden Irak'ta ve Irak Kürdistanı pazarında ciddi bir daralma yaşanıyor.¹

Üçüncü neden daha uzun vadeli sonuçlar üretecek nitelikte: İran ve bazı Güneydoğu Asya ülkeleri Türkiye'nin düşük/orta teknoloji düzeyini aşamayan çimento, demir-çelik gibi ihraç ürünleriyle rekabet etmeye başladılar ve daha ucuz emek maliyetleriyle yer yer üstünlük sağlıyorlar. Örneğin İran'ın, Irak'taki çimento pazarını Türkiyeli firmalar aleyhine ele geçirdiği söyleniyor.²

- İç Talep, Yatırımlar ve Sanayi Üretimi

Türkiye ekonomisi 2015'in ilk çeyreğinde beklentileri aşarak % 2,3 oranında büyüdü. (2104 yılında ise büyüme oranı % 2,9 olmuştu). Bununla birlikte büyümenin "kalitesi" düşüktü ve bu yüzden haklı olarak sürdürülebilir olmadığı yorumlarına yol açtı.

Bilindiği gibi GSYH'deki büyüme iki türlü hesaplanıyor: *üretim yöntemi ve harcamalar yöntemi*

Üretim yöntemine göre durum şöyle:

Tablo 1 - 2015 1. Çeyrek Büyümesi – Sektörlere göre

Sektörler	Büyüme oranı	GSYH içindeki payı
Tarım	2,7	4,6
Sanayi	0,0	33,2
<i>İmalat sanayi</i>	0,8	25,5
Hizmetler	4,1	62,7
<i>İnşaat</i>	-3,5	30 ³
Toplam GSMH büyümesi	2,3	100

Kaynak: TÜİK

2015'in ilk üç ayında Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörleri olan sanayi, özellikle imalat sanayi ve inşaat çok kötü bir performans gösterdi. Yüzde 2,3'lük büyüme esas olarak hizmetler sektöründen (temelde "al-sat" dediğimiz ticaretten) kaynaklandı. Sanayi, 2014'ün ilk çeyreğine göre hiç büyümeyen, imalat sanayi sadece binde sekiz oranında büyüdü. Pek çok sektörü harekete geçiren inşaat ise uzun süreden bu yana ilk kez küçüldü (% -3,5).

Bu durum, harcamalar yöntemiyle hesaplanan GSYH kalemlerine de yansdı. Yatırım harcamalarını gösteren "gayrisafi sabit sermaye oluşumunda" hiç artış olmadı (% 0). Sadece özel sektörün yatırım harcamaları % 1,9 gibi düşük bir oranda arttı. İhracatta gerileme olduğu için de ihracatın büyümeye katkısı eksi oldu (% - 0,3).

Buna karşın, devletin nihai tüketim harcamaları –mal ve hizmet alımları– ılımlı bir artış göstererek büyümeye bir ölçüde katkı sundu (% 2,5). Ekonomik büyümeyi asıl sağlayan ise oldukça yüksek çıkan hanehalklarının tüketimindeki artış oldu (% 4,5).

Peki uzun süredir gelir düzeyi ve tüketim harcamaları düşük seyreden halkımız ne oldu da birden bire yüksek harcama yapmaya karar verdi?

Bu sorunun yanıtını, *Dünya* gazetesindeki 11 Haziran tarihli makalesinde Güngör Uras verdi. İç tüketim büyük ölçüde lüks ve ithal otomobil satışlarından kaynaklanmıştı: "Otomobili alımlarına yapılan harcamaları kapsayan 'ulaştırma ve haberleşme' kalemindeki artış, ilk çeyrekte büyümeye tek başına yaklaşık 2,1 puan katkı yaptı. [...] Ocak-mart döneminde Türkiye genelinde otomobil satışları yüzde 42, hafif ticari araç satışları yüzde 78 arttı."

İthal otomobil satışlarındaki olağanüstü artış büyük olasılıkla döviz kurlarının hızlı yükselmesi karşısında otomobil talebinin öne çekilmesinden kaynaklandı.

- İlk Çeyrekte Bu Yana Veriler Nasıl Seyrediyor?

Nisan ayında sanayi üretimi, Mart ayına göre artış hiç göstermedi (% 0,0). Öncü göstergelerden imalat sanayi kapasite kullanım oranı (KKO) 2015 Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında, 2014'ün aynı aylarına göre hemen hemen aynı düzeyde kaldı. Reel ekonomi güven endeksi (RKGE) Mart'ta 103,5 düzeyindeyken, Nisan'da 107,9'a ve Mayıs'ta 109,0'a

yükseldikten sonra Haziran'da yeniden 104,9'a düştü. 2014 yılında 100'ün epeyce altında, 78-68 bandında dolaşan tüketici güven endeksi yılı 67,7'ye düşerek kapatmıştı. 2015'de düşüş trendi devam etti; tüketici güven endeksi 68-64 bandının üzerine çıkamadı.

- **Sanayi Üretimi, Yatırımlar ve İç Talep Neden Düşüyor?**

Bu sorunun birkaç yanıtı olduğunu biliyoruz: Birincisi, iç gelişmeler. Gayet yakından tanık olduğumuz gibi, yılın ilk çeyreğine Tayyip Erdoğan-Merkez Bankası tartışması damgası vurdu. Ardından seçim belirsizliği başladı ve şimdilerde de "koalisyon kurulabilecek mi, yoksa seçime mi gidilecek?" kaygısından kaynaklanan başka bir belirsizlik hüküm sürüyor.

2015'in ilk yarısına hâkim olan ve daha da sürecektir gibi görünen politik belirsizlik, ekonomide neredeyse her şeyi durma noktasına getirdi.

Yine de şu soruyu sormakta fayda var: Küresel ve bölgesel olarak başka bir konjonktürde olsaydık politik belirsizlik yine bu kadar etkili olur muydu? Bir ölçüde etkili olacağını herkes kabul edecektir. Bununla birlikte, içinde bulunduğumuz durum derinleşmiş bir durgunluğa –ve böyle devam ederse daralmaya– işaret ediyor. Toplam sanayi ve imalat sanayi üretiminin, yatırımların yerinde sayması, lüks otomobil alımları gibi geçici yükselişler dışında iç talepte herhangi bir canlanma olmaması bizi yapısal durumu analiz etmeye sevk ediyor.

- **Türkiye Nasıl Büyüyordu ve Yabancı Kaynak Akışları Nasıl Yön Değiştirdi?**

Küresel krizin etkili olduğu kısa dönem dışında, Türkiye ekonomisi 2012 yılına kadar yüksek büyüme oranları tutturmuştu.⁴ Ardından 2012'de büyüme oranı sert biçimde % 2,2'ye düştü; 2013'te % 4 büyüyebildi ve 2014'te ise büyüme oranı % 2,9'da kaldı. 2015 ilk çeyrek büyümesi de % 2,3 olarak gerçekleşti.

Hemen herkesin üzerinde fikir birliğine vardığı gibi, ekonominin yüksek tempoda büyüdüğü yıllar aynı zamanda yurtdışından yoğun kaynak akımının olduğu yıllardı. Bu akım, doğrudan sermaye yatırımları, portföy yatırımları (yabancıların hisse senedi ve devlet bonosu/tahvili alması) ve gerek bankalar gerekse reel sektör şirketlerinin yurtdışından kredi alması biçiminde kendini gösteriyordu.

Yoğun yabancı kaynak akışı ülke ekonomisinin büyümesine iki şekilde katkıda bulunuyordu: Türkiye'ye bol miktarda döviz giriyor, bu nedenle döviz kurları düşük kalıyordu. Bu durumun ikili bir sonucu oluyordu. İlki, döviz kurları düşük olduğundan yurtiçindeki malların fiyatı fazla artmıyordu. Bu da iç pazarın canlılığına katkıda bulunuyordu.

Diğer yandan yoğun yabancı kaynak akışı, döviz kurlarının uzun süre düşük düzeyde seyretmesini sağlayarak Türkiyeli bankalar ve şirketlerin borçlanmasını teşvik ediyordu.

Bankalar ve reel ekonomi şirketleri döviz kurları yükselmediği için “kur riskine” girmeden borçlanabildiler ve borçlarını çevirebildiler. Bu dönemde Türkiye özel sektörünün dış borçlanma düzeyi, “gelişmekte olan ülkeler” (GOP’lar) arasında oransal olarak ilk sıralara tırmandı. Böylece yurtdışından düşük maliyetli kaynak temin edebilen bankalar, üretimi/yatırımları ve tüketimi finanse etmek üzere şirketlere ve tüketicilere bol bol kredi kullandırdı.

Döviz kurlarının görece düşük kalınca, Merkez Bankası (MB) da döviz kurlarına müdahale etmek üzere faizleri arttırmak zorunda kalmadı. Bu sayede yurtiçi faiz seviyeleri görece düşük kaldı ve gerek şirketlerin gerekse tüketicilerin düşük faizle kredi kullanması kolaylaştı.

Dönüm noktası, Mayıs 2013 oldu. 2000’li yıllar genel olarak dünyada kullanılabilir finansal kaynakların bol olduğu bir dönemdi. 2008’de buna bir de, Amerikan Merkez Bankası’nın (FED) krizden çıkabilmek adına başlattığı “varlık alım programı” yoluyla piyasaya sürdüğü devasa likidite eklendi. FED, Amerikan bankalarına trilyonlarca dolar enjekte etmiş ve bu paranın büyük bölümü spekülatif yatırım amacıyla GOP’lara –ve tabii Türkiye’ye de– gelmişti.

2013 Mayıs’ında FED varlık alımlarına son vereceğini duyurdu ve Ekim 2014’te varlık alımları durduruldu. Ardından FED’in faizleri ne zaman yükselteceği beklenmeye başlandı. Bütün bu süreç boyunca küresel fon akışları yön değiştirdi ve GOP’lardan gelişmiş kapitalist ülkelere dönmeye başladı. Artık Türkiye’ye daha az yabancı kaynak geliyor, hatta yer yer net çıkışlar yaşanıyordu. Dolayısıyla, döviz kurları hızla yükselmeye başlıyordu.

Fakat gelişmeler bununla sınırlı kalmadı: FED’in, Avrupa Merkez Bankası’nın (AMB) ve Japon Merkez Bankası’nın (JMB) karşılıksız para basarak kredi kanallarını açma ve büyümeyi tekrar başlatma planları pek işe yaramadı. Küresel krizden çıkılamadı.

Amerikan ekonomisi bir süre toparlanıyormuş gibi görünse de, ardından yeniden düşüşe geçiyor ve bu döngüyü aşamıyor izlenimi veriyor. Euro Bölgesi’nin ciddi bir toparlanma içinde olduğunu söylemek zor. Japonya zaten uzun süredir deflasyon sürecinde. Yaptığı ithalat vasıtasıyla GOP’ların büyümesini teşvik eden ve dünya ekonomisinin büyümesine çok önemli bir katkıda bulunan Çin’de ise büyüme yavaşlıyor.⁵

Bütün bu gelişmeler neticesinde küresel fonlar çok daha ihtiyatlı davranıyor ve yatırım yapacakları GOP’ları seçerken “riskten kaçınmaya” çalışıyorlar.

Türkiye ise gerek ekonomisinin dış şoklara karşı kırılganlığı (örneğin özel sektörün yüksek dış borcu) gerek iç politikadaki sıkışmışlığı, gerekse Ortadoğu’nun kendisi için kazançlı bir pazar olmaktan çıkması nedeniyle yabancı sermayenin yatırım yapmaktan kaçındığı, hatta çıkış eğiliminde olduğu bir ülke görünümünde.

Yabancı sermaye akışına ilişkin 2015 ilk yarı verileri bu durumu gözler önüne seriyor.

- **Türkiye'ye Yabancı Kaynak Girişindeki Yavaşlama ve Sermaye Çıkışları**

Aşağıda 2005 yılı ile 2015 Mayıs'ı arasındaki yabancı sermaye girişlerinin evrimi gösteriliyor.

Tablo 2 – 2005-2015 (MAYIS) ARASINDA YURTDIŞINDAN NET KAYNAK

GİRİŞİNİN SEYRİ (Milyon dolar)

YILLAR	CARİ AÇIK	NET FİNANSMAN	YABANCILARIN PORTFÖY YATIRIMLARI (NET)
2005	21,449	42,685	11,646
2006	31,837	42,689	7,921
2007	37,779	49,287	1,822
2008	40,192	34,761	-4,168
2009	12,010	9,879	1,100
2010	45,312	60,099	14,206
2011	75,008	67,039	13,911
2012	48,535	71,068	22,958
2013	64,658	72,721	5,788
2014	46,504	42,431	2,681
2015	14,469	5,769	-3,879

Kaynak: Merkez Bankası

Yukarıdaki tabloda cari açık kalemi sadece gösterge olarak bulunuyor. “Net finansman” sütunu, o yıl Türkiye'ye giren net yabancı sermayeyi gösteriyor. (Bu kalem kabaca, doğrudan yatırımlar + portföy yatırımları + yurtdışından kullanılan kredilerin toplamından oluşuyor). Son sütun ise yine bir gösterge olarak yabancı fonların net portföy yatırımlarını gösteriyor. (Bu kalem, yabancıların net hisse senedi + hazine bonusu/devlet tahvillerinin toplamından oluşuyor.)

Küresel krizin etkili olduğu yıllar dışında (2008-2009), Türkiye'ye cari açığın hayli üzerinde yabancı sermaye girişi var. Örneğin 2007'de cari açık 37,8 milyar dolar civarındayken, 49,3 milyar dolar civarında net sermaye girişi söz konusu. Yine 2013'de 64,6 milyar dolar cari açığa karşılık 72,7 milyar dolar sermaye girişi gerçekleşmiş.

Bu genel eğilim 2014'te yukarıda saydığım sebepler yüzünden bozulmaya başlıyor. 2015'in ilk 5 ayında ise bozulma belirginleşiyor. 2015'te toplam yabancı sermaye girişi, cari açığın 8,7 milyar dolar altında. Cari açık ancak, yaklaşık 7 milyar dolar *kayıt dışı* döviz girişiyle (“net hata noksan” kalemi) ve Merkez Bankası rezervlerinin 1,7 milyar dolar

erimesiyle finanse edilebiliyor. Bu kadar yüksek kayıt dışı paranın, Türkiye'nin selefti gruplara sağladığı desteğin bir parçası olarak Suudi Arabistan ve Katar kanalıyla ülkeye girmiş olması yüksek bir olasılık.

Yabancı sermaye girişinde gözlenen bozulmayı, yabancıların portföy yatırımlarının seyrinden izleyebiliyoruz. 2010-2012 döneminde 14-23 milyar dolar arasında değişen (net) portföy yatırımları, 2013'de 5,8 milyar dolara; 2014'te ise 2,7 milyar dolara geriliyor. 2015'te ise tersine dönüyor ve ilk 5 ayda 3,9 milyar dolar *çıkış* yaşanıyor.

- **Yakın Geleceğe Dair Öngörüler**

Yabancı kaynak girişlerine ilişkin yukarıdaki eğilim devam ederse –ki yakın gelecekte küresel ve bölgesel koşullarda ve yurtiçindeki köklü politik sorunlarda düzelmeye beklemek gerçekçi görünmüyor– aşağıdaki öngörülerde bulunabileceğimizi düşünüyorum:

Döviz arz ve talep dengesindeki bozulma eğilimi sürecektir ve (FED'in faiz arttırma beklentisi de eklendiğinde) döviz kurları yükselmeye devam edecek. Türkiye'nin ihracatının düşmesi, buna karşın ithalatın belirli bir seviyenin altına gerilememesi, buna ek olarak özel sektörün yüksek dış borcu döviz talebini canlı tutacak. Dolayısıyla yabancı sermaye akımındaki bozulma, döviz kurlarını yükseltmeye devam edecek.

Döviz kurlarında artışın sürdürmesi bir dizi sonucu beraberinde getirecektir:

İthalatın enflasyona katkısı, yani ithal malların fiyatının artmasının yurtiçi enflasyonu yükseltmesi, iç talebin daralmaya devam etmesine yol açacak.

Döviz kurlarındaki artış eğilimi ve belirsizlik, bankaları ve özel sektör şirketlerini "risk almamaya" yöneltecek. Özel sektör ağırlıklı olarak mevcut borçlarını çevirmeye yoğunlaşacak ve yurtdışından daha az kredi alma eğilimi gösterecek. Daha az borçlanma, daha az yatırım ve daha az üretim olarak karşımıza çıkacak.

Son olarak, döviz kurlarının artışı ve gıda üretiminde kronikleşen tarımsal/ekolojik kriz nedeniyle enflasyon trendi yukarı doğru olacak ve Merkez Bankası (normal koşullarda) enflasyonu dengelemek için faizleri arttırmaya zorlanacak.

Bütün bunların gerçekleşmesi, Türkiye ekonomisinde 2012'de başlayan durgunlaşmanın daralmaya dönüşmesi anlamına gelir. Şunun da belirtilmesi gerekir ki % 2 civarında büyüme oranları, Türkiye gibi nüfus artışı yüksek bir ülkede pratikte daralma demektir.

- **Olası Daralmanın Politik Sonuçları**

Ekonominin daralmaya başlamasının politik sonuçlarını öngörmek zor değil. Halihazırda gelir düzeyinin düşük ve gelir dağılımının son derece bozuk olduğu bir ülkede ılımlı bir daralma dahi işsizliği arttırır ve insanların yaşam koşullarını zorlaştırmaya başlar.

Böyle baktığımızda, süregiden koalisyon kurma çabaları veya olası bir erken seçimde iş başına gelecek iktidar partisi (ya da partileri) için şunu söyleyebiliriz: İktidar “ateşten gömlek” haline gelecek ve hangi parti ya da partiler olursa olsun, iktidara gelen partiler 2000’lerde alışık olmadığımız ölçüde hızlı yıpranacaklar. Üstelik 13 yıllık AKP döneminde hegemonik bir iktidar bloğu kurulmasını sağlayan klientalist rant dağıtma mekanizmaları çözülmeye başlayacak. Ya da şöyle diyebiliriz: Rant dağıtımının toplum tabanının bir kısmını da içine alacak şekilde genişlemesine tanık olmuştuk; bunun tepeye, seçkinlere doğru daralacağını, bu nedenle de giderek daha fazla toplumun gözüne batmaya başlayacağını söyleyebiliriz.

İktidar partilerinin çok daha hızlı şekilde yıpranacağı ve politik krizin süreklileşme eğilimi göstereceği bir ortamda Kürt sorunu, demokratikleşme gündemi ve ekonomide köklü dönüşüm beklentisi ne olacak, bunu hep birlikte göreceğiz.

¹ Türkiye'nin AB pazarına ihracatı Ocak-Mayıs 2015 döneminde % 10,6 düştü. İslam ülkelerine yapılan ihracat ise aynı dönemde % 9,3 geriledi. Rakamlar şu makaleden alındı: Ömer Faruk Çolak, "Dış Ticaretin Yapısal Sorunu", *Dünya*, 3.07.2015.

² "Irak'ı İran'a kaptıran çimentocu iç pazar için önlem bekliyor", *Dünya*, 1.06.2015. Link: <http://www.dunya.com/guncel/iraki-irana-kaptiran-cimentocu-ic-pazar-icin-onlem-bekliyor-263978h.htm>. Haberde, Irak'a 5 milyon ton ihracat yapan Türkiyeli firmaların ihracatının durma noktasına geldiği belirtiliyor.

³ İnşaatın GSYH içindeki payı klasik yaklaşıma göre çok daha düşüktür. Burada, Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası'nın Mart 2014 tarihli raporunda ileri sürülen daha gerçekçi bir yaklaşım benimsendi. Buna göre, inşaat sektörüne girdi sağlayan ve faaliyetlerini inşaata bağlı olarak devam ettiren diğer sektörler de hesaba katılmaktadır.

⁴ Bilindiği gibi AKP iktidarı altında Türkiye ekonomisi, küresel krizin patlak verdiği ve Dünya'yı etkisi altına almaya başladığı 2008-2009 yılları dışında yüksek bir büyüme yakaladı: 2002 (% 7,8); 2003 (% 5,8); 2004 (% 8,2); 2005 (% 7,4); 2006 (% 5,3); 2007 (% 4,5); 2008 (% 1,1); 2009 (% - 4,7); 2010 (% 8,2); 2011 (% 8,5). Durgunlaşma konjonktürü 2012'de başladı.

⁵ Verilerle konuşacak olursak, 2014'ün 3. ve 4. çeyreklerinde sırasıyla % 5 ve % 2,2 büyüyen Amerikan ekonomisi 2015'in ilk çeyreğinde % 0,2 büyüdü. Dolayısıyla dur-kalk biçimindeki büyüme trendini aşamadı. Euro Bölgesi 2015 birinci çeyrek verileri ise şöyle: Bölge'nin bütünü ancak % 0,4 büyüebildi. Almanya beklenen performansı gösteremeyip sadece % 0,3 oranında büyüdü. Fransa'nın büyüme oranı ise % 0,7 oldu. Üstelik bu zayıf büyüme, AMB'nın 1,1 trilyon Euro'luk parasal genişleme programına başlamasının ardından gerçekteşiyor. Çin'de ise büyüme ilk çeyrekte yavaşlayarak % 7'ye düştü. Üstelik Çin Borsaları'nda büyük bir balon oluştuğu söyleniyordu. Nitekim Haziran ortalarında "balon" patladı ve 6,5 trilyon dolar değerine ulaşan Çin hisse senedi piyasaları 2 trilyon doların üzerinde değer kaybetti.